

گفت‌وگوی «شهرزاد» با اسماعیل قدیمی، مدرس جامعه‌اطلاعاتی درباره تأثیرات فضای مجازی بر جهان امروز

جهان واقعی، تحت تأثیر دنیای مجازی

◀ کلمه مجازی به معنای غیر واقعی و دروغین نیست ▶ خصلت اصلی دنیای مجازی این است که کسی نمی‌تواند آن را کنترل کند

هادی عیار | دوگانه عاملیت و ساختار به‌عنوان یک دوگانه بسیار مصداق‌پذیر در دنیای امروز، می‌تواند در خصوص بسیاری از مفاهیم مختلف مورد استفاده قرار بگیرد. یکی از این مفاهیم را می‌توان در نقش دنیای مجازی در زندگی امروز بشر جست‌وجو کرد. سوالی که با ورود دنیای مجازی به زندگی بشر برای برخی فلاسفه، جامعه‌شناسان و صاحب‌نظران حوزه ارتباطات پیش می‌آید، این است که دنیای مجازی به وجود آورنده تغییرات سریع دنیای امروز است یا ابزار تسریع بخشیدن به آن. بر این اساس، می‌توان گفت کسی با افزایش سرعت تغییرات به واسطه دنیای مجازی و رسانه‌های اجتماعی مخالفتی ندارد، اما نقطه افتراق در بخش تأثیرگذاری این ابزار بر این تغییرات است. اینجاست که برخی به دنیای مجازی به‌عنوان پدیدآورنده و برخی دیگر به‌عنوان کاتالیزور یا تسریع‌بخش تغییرات در دنیای امروز می‌نگرند. کارشناسان فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی اینترنتی را یکی از مهم‌ترین ابزارها برای نمود یافتن اثرات جهانی شدن دانسته‌اند. همان‌طور که تلگراف، تلفن و راه‌آهن در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم باعث تحول چشم‌اندازهای ملی و بین‌المللی شد، فناوری ارتباطات و وجه مشخص آن، یعنی اینترنت در زمان ما، تحولات بی‌سابقه را به دنبال داشته؛ تا آن‌جا که به وجه غالب جهان معاصر تبدیل شده است. گسترش فزاینده فناوری اطلاعات و ارتباطات که مانوئل کاستلز از آن به‌عنوان «جامعه شبکه‌ای» یاد می‌کند، منجر به تحول و دگرگونی در ابعاد مختلف سیاسی، امنیتی، اقتصادی و اجتماعی شده است.

لیبرالیسم اساس تمدن غرب است و دور از انتظار نیست که رسانه‌های اجتماعی ایجادشده توسط مردمان مغرب‌زمین بر پایه اندیشه‌های لیبرالی خود سبک زندگی آمریکایی را در جهان مجازی بسط دهند. در این چارچوب، سواد رسانه‌ای از ملزومات شهروندی الکترونیک است. شهروندان فضای سایبر نباید مصرف‌کننده و تولیدکننده نابینایی باشند که بدون شناخت رسانه در باتلاق جودگی خود و دیگران فرو روند، بلکه باید پیچیدگی‌های فضای رسانه‌ای حاضر را درک کنند و مبنی بر آن آگاهی و دانش خود در حوزه اثرگذاری و اثرپذیری از رسانه‌ها را افزایش دهند. در این زمینه به سراغ اسماعیل قدیمی، مدرس، پژوهشگر و مترجم ارتباطات اجتماعی رفتم؛ کسی که الهامی ارتباطات پیش از همه اسم او را با مفهوم «جامعه شبکه‌ای» و نظریه کاستلز به‌عنوان مترجم کتاب وی می‌شناسند. قدیمی بنیان‌گذار

درس «نظریه‌های جامعه اطلاعاتی» در دانشگاه علامه طباطبایی محسوب می‌شود. قدیمی را می‌توان یکی از صاحب‌نظران ارتباطاتی بسیار خوشبین به فضای مجازی به‌شمار آورد. کسی که با وجود اشاره به خطرات و تهدیدهای فضای مجازی، در رای نهایی خود دنیای مجازی را مروج دموکراسی و محدودکننده خودکامی به حساب می‌آورد. او با وجود خوشبینی به جامعه شبکه‌ای، هیچ‌گاه از نقد در این زمینه دست نمی‌کشد. قدیمی معتقد است: اکنون

ما در دورانی به‌سری می‌بریم که نهادهای فرهنگی و سازمان‌های فرهنگی عرصان صنعتی با استفاده از سلاح دانش در جهان اطلاعات همه رسانه‌های همگانی و اجتماعی را به‌خدمت گرفته‌اند و با تکیه بر تمام سازوکارها و ابزارهای نفوذ فرهنگی از تبلیغات و مسلب‌تبی‌ها گرفته تا تاسریال‌ها، بازی‌های رایانه‌ای و شبکه‌های اجتماعی مجازی، آنی و کمتر از آنی بشر غرق‌شده در دنیای رسانه‌ها و اشتغالات زندگی رقابتی و مصرفی را به حال خود رها نمی‌کنند. در ادامه گفت‌وگوی «شهرزاد» با این پژوهشگر و مدرس جامعه شبکه‌ای را می‌خوانید.

بر اساس نظر فیلسوفان فضای مجازی یعنی یک امر ذهنی و غیر واقعی، اما در دنیای امروز می‌بینیم که فضای مجازی تأثیری بسیار واقعی‌تر از دنیای بیرونی بر زندگی ما دارد. این بحث میان‌رشته‌ای فلسفه‌وار، تطبات را چطور می‌سنجید؟

نخست باید این نکته را مد نظر داشته باشیم که عنوان مجازی در مقابل واژه virtual ترجمه درست و دقیقی نیست. وقتی گفته می‌شود مجازی، از نظر مفهوم کلمه در زبان عربی به معنای غیر واقعی یا به تعبیری تخیلی معنا می‌شود در حالی که virtual چنین معنایی ندارد و به معنای غیر واقعی در مفهوم این‌که عینیت مادی ندارد. همین ترجمه غلط باعث شده است که مفهوم virtual در زبان

فارسی به درستی منتقل نشود. Virtual یعنی غیر واقعی اما منعکس از واقعیت. عالم مجازی عالم غیر واقعی به معنای ذات مفهوم است. غیر واقعی بودن این مفهوم به آن معناست که وجود مادی ندارد. انعکاس دنیای واقعی است. یعنی در حقیقت به گونه‌ای انعکاس و بازتاب دنیای واقعی است اما جدای از دنیای واقعی نیست و انعکاس و بازتاب آن است.

در دنیای مجازی در واقع پس از کشف یک تکنولوژی و فناوری بشر برای نخستین‌بار قادر شده است کاری کند که جهانی موزی و هپراستای جهان عینی ایجاد شود، اما معنای آن این نیست که مجازی یا غیر واقعی یا دروغین است. در حقیقت دنیای مجازی هنگامی که شکل می‌گیرد، آنددر قابلیت مجازی در دست‌های افراد دارد که توانسته به نوعی دنیای واقعی را تحت تأثیر قرار دهد. دنیای مجازی به چه معنایی دنیای حقیقی را تحت تأثیر قرار داده است؟

تحت تأثیر قرار گرفتن دنیای حقیقی از دنیای مجازی به این معناست که آن دسته از محدودیت‌هایی که در دنیای واقعی و عینی در زمینه ارتباط وجود دارد یعنی به‌عنوان مثال محدودیت زمان و محدودیت مکان در دنیای virtual که ترجمه نادرست آن دنیای مجازی است و به‌نظر من تعبیر درستی نیست آن محدودیت‌های زمانی و مکانی وجود ندارد. در دنیای مجازی جریان‌سازی از اطلاعات، جریان‌های آگاهی‌ها، جریان‌های انعکاس و واقعیت‌ها وجود دارد که هرگز رو به زوال نمی‌رود. در واقع به نوعی انسان‌ها در گذشته، حال و حتی به تعبیر برخی در آینده به هم متصل می‌شوند. حال این سوال پیش می‌آید که چرا ورود به دنیای مجازی این میزان گسترده‌تری در پی داشته است؟ پاسخ این سوال این است که انسان در گذشته قادر نبود که مثلاً تجربیات گذشته، خاطرات گذشته و اطلاعات گذشته را به نوعی تجمیع کند که بتواند با استفاده از آنها تصمیم بهتری بگیرد، بتواند برنامه‌ریزی دقیق‌تری انجام دهد و فکر بهتری داشته باشد، اما دنیای مجازی آمده است و تحقق این‌ قابلیت‌ها برای بشر فراهم کرده است.

یعنی برای نخستین‌بار بشر قادر است تمام اطلاعات جهان در گذشته و حال را یک جا تجمیع کند و این فناوری‌ها و این دنیای مجازی به قدری قابلیت‌های وسیعی دارد که من اعتقاد دارم هنوز بخش وسیعی از آن

کشف نشده است. امروز انسان قادر است تمام اطلاعات دنیا را در یک وسیله کوچک داشته باشد. امروزه تمام اطلاعات دنیا را می‌توانید به وسیله یک دکمه و یک جست‌وجوی کوتاه پیدا کنید. چنین قابلیتی هرگز در دنیای واقعی امکان‌پذیر نیست. از سوی دیگر، اتفاق بسیار عجیب‌تری نیز دنیای مجازی برای بشر فراهم کرده و آن این است که این اطلاعات نابودشدنی نیست و از بین نمی‌رود. این اطلاعات وجود دارد، جریان دارد و به آن اضافه می‌شود و ما هر لحظه می‌توانیم به آن دسترسی داشته باشیم. اتفاق بسیار جالبی که در دنیای مجازی رخ داده این است که تکنیک اطلاعات دیگر برای ما هزینه ندارد. شما در دنیای واقعی هنگامی که قصد دارید یک کتاب را چاپ کنید، باید هزینه‌های بسیاری را متقبل شوید. کاغذ تهیه کنید، چاپ کنید و مراحل مختلفی را طی کنید که هزینه‌های بسیاری دارد، اما در دنیای مجازی این تکنیک اطلاعات هیچ‌گونه هزینه‌ای برای فرد ندارد. شما در دنیای مجازی قادر هستید که هزاران میلیون‌ها و میلیاردها مورد تکثیر کنید و در دسترس عموم قرار دهید.

• از آنجایی که یکی از بحث‌های تخصصی تدریس‌شده توسط شما مفهوم جامعه شبکه‌ای است، ارتباط دنیای مجازی با جامعه شبکه‌ای به چه شکل است؟

یکی دیگر از ویژگی‌های بسیار عجیب دنیای مجازی شبکه‌ای بودن آن است. شبکه‌ای بودن به چه معناست؟ شبکه‌ای بودن یعنی این‌که هر انسانی در هر نقطه‌ای از جهان با هر انسانی در هر نقطه دیگری از جهان توانایی برقراری ارتباط دارد. این موضوع باعث می‌شود که بسیاری از محدودیت‌های دنیای واقعی حذف شود. بسیاری از محدودیت‌ها و مشکلات بشر

با ورود به دنیای مجازی از بین رفته است. این موضوع نتیجه همان در جریان بودن و از بین رفتن اطلاعات در دنیای مجازی است. بسیاری از محدودیت‌های دنیای واقعی در دنیا مجازی به نوعی توانایی خودشان را از دست می‌دهند و این امکان به آن معناست که هر کسی می‌تواند آزادانه اعتقادات و باورهای خود را مطرح، از طرفی تبلیغ و موجی را ایجاد کند. یکی از خواص دنیای مجازی این است که هر لحظه و هر آن شما می‌توانید اطلاعاتی که برای انتشار آن در دنیای واقعی هزاران مانع وجود دارد و هزاران نفر می‌توانند به دلایل مختلف جلوی شما را بگیرند، در این دنیا به راحتی تکثیر کنید.

در این دنیا شما می‌توانید اطلاعات و افکار خود را برای هر فردی در هر نقطه‌ای از جهان ارسال یا برای بسیاری از افراد آنها را بازگو کنید. سرعت انتشار از یک‌سو بسیار افزایش پیدا کرده است و از سوی دیگر این فرصت برای کسانی که به دنیای مجازی دسترسی دارند، ایجاد شده که صدای خود را که تا دیروز شنیده نمی‌شد به گوش جهانیان و انسان‌های بسیاری برسانند.

• از تأثیرات دنیای مجازی بر زندگی واقعی بگوئید. به‌نظر شما تأثیر این جهان موزی بر جهان دیگر که همان جهان عینی است، چگونه است؟

قابلیت‌های جهان موزی باعث شده است که توانایی انجام این حجم از تحولات را در دنیای واقعی امروز شاهد باشیم. تحولاتی که در دنیا گذشته حتی در عصر مطبوعات انجام می‌شد و بسیار کند بود، در دنیای مجازی بسیار سریع اتفاق می‌افتد. دلیل این موضوع نیز آن است که مردم با دسترسی به دنیای مجازی سبک زندگی و شیوه‌های تفکر خود و شیوه‌های تفکر دیگران را نیز تغییر می‌دهند.

عکس: فارس

با وجود آمدن دنیای مجازی فرصت مقایسه کردن با یک جمعیت میلیاردری به وجود آمده است. مقایسه‌ای که در دنیای پیش از مجازی وجود نداشت. آشنایی با دیدگاه‌های مردم، تنوع فکری، تنوع فرهنگی و تنوع دیدگاه‌ها به وجود آمده است. همه این موارد سبب شده که دنیای مجازی به شکلی که امروزه می‌بینیم بر دنیای واقعی مسلط شده و دگرگونی و تغییراتی را به وجود بیاورد که دانشمندان بسیاری حتی از تحلیل به‌روز و نیز پیش‌بینی آن عاجز هستند.

یک‌سری از ابزارهای ارتباطی مانند اینترنت و شبکه‌های اجتماعی بین گروه‌های خاصی هستند که توسط آنها مورد استفاده قرار می‌گیرند. این ابزارها به خودی خود دارای ارزش نیستند و سوگیری ندارند بلکه نهادهای و سازمان‌هایی که این ابزارها را به کار می‌گیرند دارای ارزش، اهداف، سبک زندگی، پارادایم و... هستند. به همین دلیل با وجود مشکلات ایجاد شده توسط این ابزارها باز هم نمی‌توان گفت که این ابزارهای اینترنتی کُز کارکرد هستند. ابزارهای ارتباطی توسط استفاده‌کنندگان است که دچار کُز کارکرد می‌شوند و آسیب‌های اجتماعی، بزه‌های اجتماعی، انحرافات شخصیتی و... را به‌وجود می‌آورد. رسانه‌ها و شبکه‌ها ابزارهای ما هستند که ما می‌توانیم به‌وسیله آنها از دیدگاه‌های این افراد استفاده کنیم. رسانه‌ها و دنیای مجازی در واقع تسهیل‌کننده انتشار و گسترش عقاید و نظرات افراد در دنیای واقعی هستند. دنیای مجازی با در اختیار قرار دادن قابلیت‌های بسیاری از جمله همان امکان مقایسه، سبب شده‌اند ما به سمت جهانی‌تری برویم که عقاید مردم در آن رشد کرده، مناسبات دموکراتیک در آن وجود دارد و مردم آزادانه عقاید خود را بیان می‌کنند و صاحب فکر و عقیده می‌شوند که سرکوب بسیار دشوار می‌شود.

دنیای مجازی و دنیای شبکه‌ای یک خصلت بسیار جالب و مهم دارد و آن این است که کسی نمی‌تواند آن را کنترل کند. لذا در این شبکه خودکامی و ابزارهای سرکوب محدود می‌شود. در کمترین زمان بیشترین حجم اطلاعات در سراسر دنیا پخش می‌شود و نیروهای دموکراتیک و مردمی بهتر می‌توانند خود را در مقابل تفکرات استبدادطلب بسج کنند.

• چه‌طور شد که دنیای مجازی به این توانایی‌هایی که به آنها اشاره می‌کنید، دست پیدا کرد؟

نخست این‌که دنیای مجازی در نهایت تحت تأثیر دنیای واقعی است. اینجای بحث، من دیگر نظر شخصی خودم را می‌گویم، به نظر من اگر کشورهای صنعتی پیشرفته به دموکراسی نرسیده بودند، اگر این میزان از آزادی‌ها را با زحمات بسیار مبارزان و فعالان بسیار سریع اتفاق می‌افتد. دلیل این موضوع نیز آن است که مردم با دسترسی به دنیای مجازی سبک زندگی و شیوه‌های تفکر خود و شیوه‌های تفکر دیگران را نیز تغییر می‌دهند. محصول نظرات صاحب‌نظران و زحمات

مبارزانی است که تلاش کردند و برای دموکراسی و آزادی جنگیدند. فضای مجازی محصول آزادی‌هایی است که اجازه داده تا خلایق، نوآوری و اختراعات بشر کار را به جایی بکشاند که فضای مجازی‌ای به وجود بیاید که این همه تأثیرات بزرگ بر زندگی انسان امروزی داشته باشد.

باز برمی‌گردیم به همان مفهوم اولیه. به هیچ وجه دنیای مجازی و کلمه مجازی که به کار می‌بریم به معنای virtual نیست. کلمه مجازی به معنای غیر واقعی و دروغین نیست بلکه مجازی به معنای انعکاس واقعیات دنیای عینی است. انعکاسی که دنیایی سرشار از امکانات و قابلیت‌ها را به دنیای عینی ما اضافه کرده است.

• اگر نظر مک لوهان را که معتقد است هر وسیله ارتباطی جدیدی، تفکر و جهان‌بینی مختص به خود را به همراه دارد، در نظر بگیریم و اگر رسانه غالب این دوره از زندگی بشری را فضای مجازی بدانیم، این فضا چه جهان‌بینی‌ای به انسان امروزی داده است؟

به‌نظر من فضای مجازی نمی‌تواند به کسی جهان‌بینی بدهد. جهان‌بینی‌ها محصول مناسبات اجتماعی است. محصول مناسبات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی است؛ یعنی مبانی فکری، مبانی ایدئولوژی و مبانی اعتقادی و پارادایم‌های جامعه است که جهان‌بینی فرد را تعیین می‌کند. همه این موارد در دنیای واقعی شکل می‌گیرد اما کاری که دنیای مجازی و کاری که رسانه‌های اجتماعی انجام می‌دهند، این است که این دیدگاه‌ها و این حقایق و سبک‌های زندگی و الگوهای رفتاری و انواع تفکر را از گوشه کتابخانه‌ها بیرون می‌کشند و به میان مردم می‌برند. در دوره‌ای از زندگی بشر اگر کسی می‌خواست به عقاید، باورها، ایدئولوژی‌ها و تفکرات مختلف دست پیدا کند باید متلا مسافت مشخصی را طی می‌کرد، به منابع کتابخانه‌ای دست می‌یافت و اجازه استفاده از آنها را کسب می‌کرد، اما تکنولوژی‌های امروزی این کتابخانه‌ها را از گوشه‌های مادی و غیرقابل دسترس خارج کرد و این کتاب‌ها را در اختیار مردم گذاشت.

در واقع تبلیغ، گسترش و ترویج جهان‌بینی‌ها و پارادایم‌ها به دست دنیای مجازی صورت می‌گیرد. در دنیای قبل از اینترنت افراد و کشورها می‌توانستند از دسترسی مردم به عقاید، پارادایم‌ها و تفکرات مختلف جلوگیری کنند اما در دنیای مجازی امکانی برای بشر فراهم شده که به همه این نظرات، تفکرات و عقاید دسترسی داشته باشد. انسان امروز به واسطه دنیای مجازی مطالعه می‌کند، تحلیل می‌کند و شاید مهم‌تر از همه مقایسه می‌کند و یک نوع تفکر جدیدی با مقایسه این نظرات پیدا می‌کند. حتی در دنیای مجازی مفهوم روشنفکری به نسبت قبل به میزان وسیعی گسترش می‌یابد و افراد بیشتری را شامل می‌شود.

• بنابراین شما رسانه‌های مجازی را ابزار تغییر می‌دانید نه عامل به‌وجود آورنده آن؟ من یک‌بار دیگر بر این موضوع تأکید می‌کنم که وسایل ارتباطی جدید یا شبکه‌ها و رسانه‌های جدید به خودی خود قادر نیستند تغییراتی را ایجاد کنند اما ابزار تغییر را به میزان بسیار زیادی در اختیار مردم دنیا قرار می‌دهند. در نهایت این مناسبات اجتماعی و متفکران شاخص و انسان‌های صاحب‌نظر و فکر هستند که تعیین‌کننده تغییرات هستند. رسانه‌ها و شبکه‌ها ابزارهای ما هستند که ما می‌توانیم به‌وسیله آنها از دیدگاه‌های این افراد استفاده کنیم. رسانه‌ها و دنیای مجازی در واقع تسهیل‌کننده انتشار و گسترش عقاید و نظرات افراد در دنیای واقعی هستند. دنیای مجازی با در اختیار قرار دادن قابلیت‌های بسیاری از جمله همان امکان مقایسه، سبب شده‌اند ما به سمت جهانی‌تری برویم که عقاید مردم در آن رشد کرده، مناسبات دموکراتیک در آن وجود دارد و مردم آزادانه عقاید خود را بیان می‌کنند و صاحب فکر و عقیده می‌شوند که سرکوب بسیار دشوار می‌شود.

دنیای مجازی و دنیای شبکه‌ای یک خصلت بسیار جالب و مهم دارد و آن این است که کسی نمی‌تواند آن را کنترل کند. لذا در این شبکه خودکامی و ابزارهای سرکوب محدود می‌شود. در کمترین زمان بیشترین حجم اطلاعات در سراسر دنیا پخش می‌شود و نیروهای دموکراتیک و مردمی بهتر می‌توانند خود را در مقابل تفکرات استبدادطلب بسج کنند.

دنیای مجازی و دنیای شبکه‌ای یک خصلت بسیار جالب و مهم دارد و آن این است که کسی نمی‌تواند آن را کنترل کند. لذا در این شبکه خودکامی و ابزارهای سرکوب محدود می‌شود. در کمترین زمان بیشترین حجم اطلاعات در سراسر دنیا پخش می‌شود و نیروهای دموکراتیک و مردمی بهتر می‌توانند خود را در مقابل تفکرات استبدادطلب بسج کنند.